

Környezettel és környezetvédelemmel kapcsolatos lakossági attitűdök változása Magyarországon

Schneider Mihály–Medgyesi Márton

(In.: Társadalmi Riport 2020, szerk.: Kolosi Tamás, Szelényi Iván, Tóth István György, Budapest)

1. Bevezetés

Tanulmányunk célja a környezetvédelemmel és klímaváltozással kapcsolatos lakossági attitűdök vizsgálata, ami az elmúlt években az éghajlati változások és a különböző globális klímamozgalmak¹ megjelenésével mindinkább a közvélemény érdeklődésének középpontjába került. Elemzésünket az *International Social Survey Programme (ISSP) 2020-as Környezet* című moduljának, Tárki által 2019 októberében lekérdezett kiegészített adatain végeztük.² Tanulmányunkban bemutatjuk a magyar lakosság klímaváltozással kapcsolatos véleményét, valamint környezettudatos cselekvéseit és viselkedési attitűdjeit, összehasonlítva a legutóbbi 1993-as hasonló témában készült ISSP-felvétel eredményeivel. Emellett bemutatjuk azokat, a lakosság attitűdjei alapján szegmentált csoportokat, melyek a társadalom környezeti problémákhoz és klímaváltozáshoz kapcsolódó mintázatait segítik feltárni.

Az értékszociológiai vizsgálatok szerint Magyarországon a poszt-materialista értékek – ide értve a környezetvédelemmel kapcsolatos értékeket is – általában kevésbé jellemzőek a lakosságra, mint a nyugat-európai országok állampolgáira (*Füstös–Szalma szerk.*, 2010; *Keller*, 2011). Az ISSP 1993-as (*Franzen–Vogl*, 2013) adatai szerint Magyarországon volt a legalacsonyabb a környezeti problémákkal törődők aránya (40,7 százalék), ami több kelet-európai országra (Csehország, Lengyelország, Oroszország) jellemző értéknél is alacsonyabbnak bizonyult. Az ISSP 1993-as és 2010-es adatai alapján a poszt-szocialista országok klímaváltozással kapcsolatos attitűdjei a várakozásokkal ellentétben nem közeledtek számottevően a nyugati

---

¹ Ilyen környezetvédelmi mozgalmak pl.: *Fridays For Future*, *Extinction Rebellion*.

² Az adatfelvétel a *Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NFFIH) K129387*. számú kutatási projektje keretében készült. Az ISSP kérdőívének kiegészítése a *Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács (NFFT)* által megrendelt kutatási kérdések alapján történt. Ezúton is köszönjük az NFFT-nek, hogy megrendelt adataikat jelen tanulmányban felhasználhattuk.

országokéhoz, amit leginkább a politikai attitűdök és értékek állandóságával, valamint a vártnál gyengébb gazdasági fejlődéssel és demokratizálódással magyaráznak a kutatók (*Chaisty–Whitefield, 2015; McCright és szerzőtársai, 2015; Rohrschneider–Miles, 2015*). Mindazonáltal a környezetvédelmi és ökológiai értékekkel rendelkező polgári mozgalmak az 1980-as évek végétől jelen vannak Magyarországon (lásd *Mikecz, 2012*), és az utóbbi évtizedben Magyarországon is van parlamenti képvisellete egy „zöld” politikai pártnak. A környezeti problémák (pl.: klímaváltozás, légszennyezettség, vörösiszap-katasztrófa stb.) és a rájuk irányuló médiafigyelem vélhetően a magyar lakosság környezettel és környezet-védelemmel kapcsolatos véleményeire is hatással van. A jelen tanulmány e vélemények néhány komponensét és azok változását mutatja be.

Az *ISSP Környezet* moduljának adatai alapján számos tanulmány született, amely a környezetvédelmi attitűdöket nemzetközi összehasonlításban vizsgálja (lásd pl.: *Franzen–Reto, 2010; Franzen–Vogl, 2013; Smith és szerzőtársai, 2017*). Magyarországon 1993-ban kérdezték le utoljára az ISSP azonos modulját, így lehetőség nyílik annak megfigyelésére, hogy a téma egyre fokozottabb médiafigyelme mellett hogyan változott a lakosság véleménye az évtizedek során. Az elmúlt években a klímaváltozás veszélyeiről és következményeiről folytatott diskurzus egyre inkább előtérbe került, ezért feltételezzük, hogy a magyar emberek környezettudatosabban élnek, mint bő 25 évvel ezelőtt. A jelenlegi ISSP adatfelvételének nemzetközi adatai még nem állnak rendelkezésre, de a későbbiekben a magyar lakosságra jellemző attitűdök nemzetközi összehasonlítására is lesz lehetőség.

A szakirodalmak alapján a környezettel kapcsolatos attitűdök három aspektusát különböztethetjük meg (*Smith és szerzőtársai, 2017*). Az attitűdök affektív része az egyének aggodalmát fejezi ki, a viselkedéses aspektus a környezettudatos cselekedeteket foglalja magában, míg a kognitív komponens az ismereteket és vélekedéseket tartalmazza. Az attitűdök három aspektusa nem mutat egyértelmű együtt járást. A 2008-as Eurobarometer adatai szerint a nemzetek szintjén nincs összefüggés a környezetvédelem affektív és cselekvési attitűdjei között. Magyarországra jellemző, hogy a környezetvédelem átlag feletti preferálása mellett a környezetvédelmi cselekedetekben a lakosság inkább elmarad az EU-országok átlagától (*Keller, 2011*). *Monostori és Hörich (2008)* elemzésükben felhívják a figyelmet arra, hogy bár a magyar lakosság általánosságban támogató hozzáállást mutat a környezetvédelemmel (ezen belül különösen a szelektív hulladékgyűjtéssel) szemben, ugyanakkor bizonyos társadalmi csoportok cselekvési és fizetési hajlandósága rendkívül alacsonynak mondható.

A klímaváltozással kapcsolatban számtalan társadalmi kampány és kezdeményezés hívja fel a figyelmet az egyéni cselekvések fontosságára.³ Kutatások egyértelműen alátámasztják a fogyasztók egyéni felelősségérzetének kapcsolatát a környezettudatos viselkedési és formákkal, ezért e kampányok elsődleges célja az állampolgárok egyéni felelősségtudatának növelése, ami különböző mértékben észlelhető bizonyos társadalmi csoportok mentén (*Fielding–Hornsey*, 2016). Ez alapján alakult ki az a gyakran artikulált vélemény, hogy a környezeti problémák és a klímaváltozás kérdése elsősorban a fogyasztási szokásai alapján elkülöníthető „középosztály problémája” (*Wells és szerzőtársai*, 2011, 828. o.; *Fábián és szerzőtársai*, 2000). Azonban a kutatási eredmények szerint minden társadalmi rétegben fellelhetőek környezettudatos viselkedési minták (lásd *Wells és szerzőtársai*, 2011; *Yates*, 2009). Ez alapján azt várjuk, hogy Magyarországon a környezettudatos cselekvések nem a középosztály fogyasztási privilégiumai, hanem ennél árnyaltabb képet mutatnak. Ennek feltárása érdekében környezeti attitűd-csoportokat hoztunk létre, melyek segítenek megismerni a magyar lakosság környezetvédelemhez való hozzáállását.

A kutatások eredményei szerint a környezeti problémák iránti érdeklődés, a környezet-tudatosság, környezetbarát politikák támogatottsága általában magasabb a nők, a fiatalabb felnőttek, a képzettebbek, a magasabb jövedelemmel rendelkezők körében, valamint a baloldali politikai pártok támogatói között (lásd pl.: *Franzen–Vogl*, 2013; *Smith és szerzőtársai*, 2017). Mindemellett mások arra hívják fel a figyelmet, hogy a poszt-szocialista országokban a bal-, illetve jobboldaliság nem meghatározó háttérváltozója a környezettel kapcsolatos attitűdöknek, ezért mi is azt várjuk, hogy a pártpreferencia alapján nem térnek el egymástól a szegmentációval kialakított profilkok (*McCright és szerzőtársai*, 2015; *Lewis és szerzőtársai*, 2018).

Ezen eredményeket figyelembe véve tanulmányunkban a környezettel kapcsolatos attitűdök eltérését a válaszadók neme, életkora, iskolai végzettsége, valamint aszerint vizsgáljuk, hogy van-e a válaszadónak gyermeke. Emellett a válaszadó lakhelyének településtípusát is bevonjuk az elemzésbe, feltételezve, hogy a nagyobb településeken mások a környezeti problémák, és a környezeti problémákkal kapcsolatos informáltság magasabb, mint a kistelepüléseken (*Monostori–Hörich*, 2008). Továbbá vizsgáljuk a válaszadó

---

³ Például a *You Control Climate Change* elnevezésű EU-kampány (https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_06_218) vagy az ausztrál, *Plastic Free Foundation* az egyszer használatos műanyag ellen küzdő szervezet *Plastic free July* kampánya 2019-ben (<https://www.plasticfreejuly.org/>).

szubjektív társadalmi státuszát is.⁴ Hipotézisünk szerint a társadalmi tényezők mellett befolyásolhatja a válaszadók véleményét a környezeti problémák közvetlen tapasztalása a környéken vagy személyes érintettség révén,⁵ valamint az is, hogy valaki milyen gyakran élvez a természet adta kikapcsolódási lehetőségeket,⁶ ezért a vélekedéseket és cselekvési mintákat e tényezők mentén is elemezzük.

A tanulmányban Khí-négyzet próbával vizsgáljuk a környezeti attitűdök társadalmi meghatározottságát. Az érdekesebb, statisztikailag szignifikáns összefüggéseket a tanulmány főszövegében mutatjuk be, a részletes eredményeket a kötet *Online mellékletében*⁷ ismertetjük.

2. Környezeti problémákkal kapcsolatos vélemények Magyarországon

2.1. Környezeti problémák miatt érzett aggodalom

Annak ellenére, hogy a közéletben és a médiában is intenzívebb lett a környezeti problémákkal kapcsolatos párbeszéd, a magyar lakosság csupán 9,6 százaléka gondolja úgy, hogy ma Magyarországon a két legfontosabb kérdés egyike a környezeti változásokat érinti.⁸ A válaszadókat ugyanis elsősorban az egészségügy és a szegénység helyzete foglalkoztatja. E prioritást élvező ügyek mellett mégis, a lakosság több, mint fele (56 százalék) aggódik na-

---

⁴ A válaszolóknak egy 10-fokú skálán (1 – legalacsonyabb helyzetű, 10 – legmagasabb helyzetű) kellett elhelyezniük magukat társadalmi helyzet szerint. Ennek egyszerűsítésével képeztünk egy ötfokú skálát, ahol az alsó három kategóriát összevontuk és ez lett az „alacsony státuszú” csoport, valamint a felső négy kategória t összevonásával kialakítottuk a „magas társadalmi helyzetű” csoportot, a többi kategória (4, 5, 6) változatlanul maradt.

⁵ Környezeti érintettséget úgy vizsgáltuk, hogy azokat tekintettük érintettnek, akik környezetére az elmúlt 12 hónapban legalább nagymértékben hatott légszennyeződés, vízszennyezés vagy szélsőséges időjárási viszonyok. Személyesen az volt érintett, akivel előfordult az, hogy Ő vagy családtagja, ismerőse környezetszennyezés (vegyszer, közeli erőmű, azbeszt, szilikózis stb.) miatt egészségkárosodást szenvedett.

⁶ Az alapján, hogy az elmúlt 12 hónapban milyen gyakran végzett a válaszadó valamilyen szabadidős tevékenységet a természetben (pl.: túrázás, madármegfigyelés, úszás, síelés, egyéb szabadidős tevékenységek vagy csak pihenés) három csoportot képeztünk: akik gyakran (naponta vagy hetente többször), akik közepes gyakorisággal (havonta többször) és akik ritkán (évente többször vagy soha) végeznek szabadidős tevékenységet a természetben.

⁷ A tanulmány *Online melléklete* az alábbi weboldalon érhető el: <https://tarki.hu/tarsadalmi-riport>

⁸ Az eredeti kérdés így hangzott: „Melyik a legfontosabb kérdés ma Magyarországon? Melyik a második legfontosabb?”

gyon, vagy valamennyire a környezeti problémák miatt.⁹ Ez a nyugtalanság bizonyos társadalmi csoportokra jellemzőbb, mint másokra: a budapesti lakosok (61 százalék) és a községben élők (59 százalék) körében nagyobb mértékű az aggodalom, mint a városiaknál (47–56 százalék), valamint a diplomások (71 százalék) is nagyobb arányban számoltak be arról, hogy aggódnak a környezetért, mint az alacsonyabb iskolázottságúak (49–57 százalék). Az érintettség alapján azt láthatjuk, hogy míg a környezetszennyezés miatti egészségkárosodásban személyesen érintettek nem, addig a környezetük által érintettek (63 százalék) jobban aggódnak a környezetet érintő kérdések kapcsán, mint más csoportok. (Lásd az *Online melléklet M1. táblázatát*.)

1. ábra. A legfontosabbnak vélt környezeti problémák aránya Magyarországon, 2019 (százalék)

Forrás: saját számítás az ISSP 2020 adatai alapján.

Bár komplex jelenség, mégis mivel a közbeszédet egyértelműen dominálja a klímaváltozásról folytatott diskurzus, nem meglepő, hogy a környezeti problémák közül ezt a problémát jelölték meg legtöbben (27 százalék) a válaszadók közül. Ezen belül is leginkább a budapesti (33 százalék), fiatalabb, magát a társadalom középosztályába soroló (34 százalék), baloldali pártra

⁹ „Általánosságban mennyire aggódik a környezetet érintő kérdések miatt?” A kérdésre adott válaszokat egy ötfokú skálán mérték: ahol az 1-es az „egyáltalán nem aggódik”, az 5-ös a „nagyon aggódik” válaszokat jelentette.

szavazók (38 százalék)¹⁰ értékelték ezt a legfontosabb kérdésnek. Ellenben a 65 évnél idősebbeket (17 százalék), a községben élőket (22 százalék), és a 2018-ban nem szavazó állampolgárokat (17 százalék) foglalkoztatják legkevésbé a klímaváltozás okozta problémák. (Online melléklet M2. táblázat)

2.2. Környezetvédelemmel kapcsolatos vélemények és időbeli változások

1. táblázat. A környezetvédelemmel kapcsolatos állításokkal „határozottan egyetértők” és „egyetértők” együttes aránya 1993-ban és 2019-ben (százalék)

Környezetvédelemmel kapcsolatos állítások	1993	2019
A modern tudomány meg fogja oldani a természeti problémákat anélkül, hogy életmódunkon sokat kellene változtatni.	16,1	33,0
Túl sokat foglalkozunk a természet jövőjével, s nem eleget olyan mai problémákkal, mint az árak és a munkanélküliség.	47,1	30,3
Majdnem minden, amit ebben a modern életben teszünk, árt a környezetnek.	48,3	45,9
Az emberek túl sokat aggódnak az emberi haladásért, miközben tönkreteszik a természetet.	65,6	45,9
Hogy megóvjuk a környezetet, ahhoz Magyarországnak gazdasági növekedésre van szüksége.	71,5	42,7
A gazdasági fejlődés mindig károsítja a környezetet.	42,0	45,2
A hozzám hasonló embereknek túl nehéz tenni akármit is a környezetért.	53,0	33,9
Megteszem a környezetért azt, ami helyes, még akkor is, ha több pénzbe és időbe kerül.	43,5	52,7
Vannak fontosabb dolgok az életben, mint a környezet védelme.	–	24,5
Nincs értelme megtenni a környezetért, amit tudok, ha mások nem teszik ugyanezt.	–	18,0
A környezeti veszélyekkel kapcsolatos állítások többsége el van túlozva.	–	22,1
Nehezen tudom eldönteni, hogy az életmódom hasznos vagy káros a környezetre.	–	22,9
A környezeti problémák közvetlen hatással vannak a mindennapi életemre.	–	40,9

Megjegyzés: A táblázat utolsó öt kérdése nem szerepelt az 1993-as kérdőívben
 Forrás: saját számítás az ISSP 1993 és ISSP 2020 adatai alapján.

¹⁰ 2018-as országgyűlési választáson baloldali pártra (MSZP, LMP, Együtt, DK, PM, Momentum) szavazott.

A környezetvédelemmel kapcsolatos lakossági véleményekben jelentősebb változás tapasztalható 1993-hoz képest. Általánosságban elmondható, hogy a magyar társadalmat jobban foglalkoztatja a környezet témája és inkább bizakodik a tudományban, mint tette 1993-ban. Mindemellett a környezet megvédésének érdekében kevésbé tartja szükségesnek Magyarország gazdasági növekedését. (1. táblázat)

Az egyéni attitűdök alapján is változás figyelhető meg. Míg 1993-ban a társadalom több, mint fele úgy gondolta, hogy „a hozzá hasonló embereknek túl nehéz tenni akármit is a környezetért”, addig 2019-ben a válaszadók már csak harmada értett egyet ezzel az állítással. Továbbá a korábbi 43 százalékról 52 százalékra növekedett azok aránya, akik úgy gondolják, hogy „megteszik a környezetért azt, ami helyes, még akkor is, ha több pénzbe és időbe kerül”. Elmondható tehát, hogy a környezettel kapcsolatos egyéni felelősségvállalás és az egyéni tettekben való hit növekedett a magyar társadalomban.

2.3. Klímaváltozással kapcsolatos ismeretek és vélemények

Általánosan a magyar társadalom nem kérdőjelezi meg a tényt, hogy a Föld klímája változik (97 százalék), azonban az azt kiváltó okokról megoszlanak a vélemények. A tudományos konszenzus ellenére a válaszadók szűk tizede elsősorban természetes folyamatokkal magyarázza a klímaváltozást. A megkérdezettek legnagyobb arányban (45 százalék) úgy gondolják, hogy a klíma körülbelül ugyanolyan mértékben változik a természetes folyamatok és az emberi tevékenységek hatására. (Online melléklet M3. táblázat)

A magyar lakosság 41 százaléka szerint, elsősorban emberi tevékenység okozza a világ klímájának változását. A budapestiek (64 százalék), valamint a társadalmi helyzetüket középre sorolók (56 százalék) osztják leginkább ezt, az emberi felelősséget hangsúlyozó álláspontot. Hasonlóan gondolkodnak azok, akik környezetére az elmúlt évben „nagy” vagy „nagyon nagy” mértékben hatottak különböző környezeti problémák. A klímaváltozással kapcsolatos tudományos konszenzussal ellentétes véleményt¹¹ leginkább a községben élők és a magukat felső középosztályba sorolók képviselik, valamint azok, akik nem szavaztak 2018-ban az országgyűlési választásokon. Érdekes, hogy a pártpreferencia mentén ebben a kérdésben nincs különbség a véleményekben.

---

¹¹ Akik szerint a Föld klímája nem változik vagy elsődlegesen természetes folyamatok miatt változik.

Összességében a klímaváltozás tényéről szinte teljes társadalmi konszenzus van. A magyar társadalmat –, ha nem is gondolja prioritásnak a környezeti problémákat – foglalkoztatja a klímaváltozás és a környezet védelme. Mindemmellett egyes társadalmi csoportok elkötelezettebbnek mutatkoznak a témában: az adatokból egy fiatalabb, budapesti, középosztálybeli réteg rajzolódik ki, akik leginkább igazodnak a környezeti problémák kérdésében a nemzeteket átívelő, úgymond „mainstream” véleményekhez, melyek főleg a klímaváltozás egész világra kiterjedő veszélyeire hívják fel a figyelmet, az emberi tevékenység hatásait hangsúlyozzák, és a társadalmat egyéni cselekvésekre ösztönzik.

3. Környezettudatosság és környezetvédelmi politikai aktivitás

A környezeti attitűdöket vizsgáló felmérések a környezetvédelemmel kapcsolatos cselekvést is részletesen vizsgálva megállapították, hogy a környezetvédelmi politikai aktivitás és a környezettudatos mindennapi cselekvések két különböző dimenzióját jelentik az ilyen típusú tevékenységnek (lásd pl.: *Dalton*, 2015). A következő részben mi is külön vizsgáljuk ezt a két metszetet, és harmadik elemként kitérünk arra, hogy a lakosság mennyire hajlandó a környezet védelme érdekében anyagi áldozatok vállalására.

3.1. Környezetvédelmi politikai aktivitás

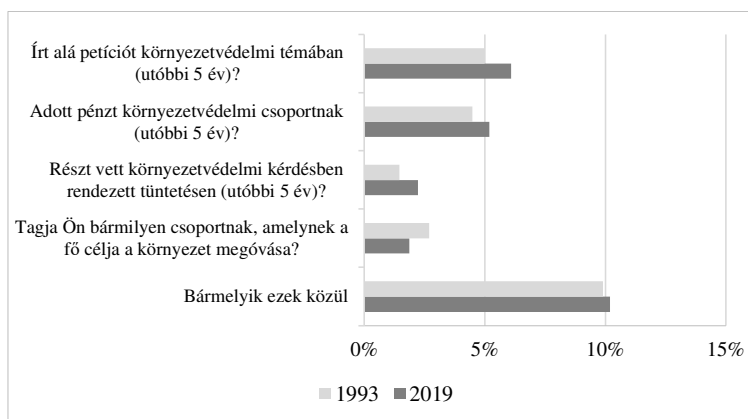
A környezetvédelemmel kapcsolatos politikai aktivitást az alapján értékeltük, hogy a válaszadó tagja-e olyan civil vagy érdekképviseleti csoportnak, amelynek a fő célja a környezet megóvása vagy megőrzése; valamint, hogy a válaszadó az utóbbi öt évben írt-e alá petíciót környezetvédelmi témában, adott-e pénzt környezetvédelmi csoportnak, és részt vett-e környezetvédelmi kérdésben rendezett tüntetésen, demonstráción. Az eredmények szerint a környezetvédelem érdekében tett leggyakoribb politikai aktivitások a petíció aláírása (6 százalék) és a környezetvédelmi csoportnak adott pénzadomány (5 százalék) voltak. A nagyobb elköteleződést és erőfeszítést igénylő környezetvédelmi tüntetésen való részvételtől (2 százalék) és környezetvédelmi csoporttagságról (2 százalék) már jóval kevesebben számoltak be. (2. ábra)

Összességében a megkérdezettek 10 százaléka vett részt valamilyen környezetvédelmi politikai aktivitásban az elmúlt öt évben. Az 1993-as adatokkal összehasonlítva látható, hogy az utóbbi években megnövekedett médiafigyelem és mozgalmak ellenére nem történt lényeges változás e tekintetben:

egy negyedszázaddal korábban és most is a válaszadók egytizede érintett bármilyen környezetvédelmi politikai cselekvésben.

2. ábra. Környezetvédelem érdekében kifejtett politikai aktivitás előfordulása a magyar lakosság körében 1993-ban és 2019-ben (százalék)

Forrás: saját számítás az ISSP 1993 és ISSP 2020 adatai alapján.

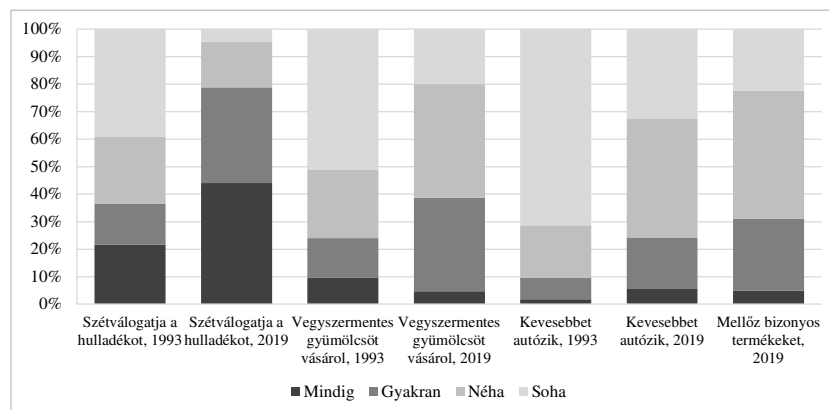
A társadalmi háttérváltozók alapján a környezetvédelmi politikai aktivitás leginkább a diplomásokra (20 százalék), a budapestiekre (16 százalék) és a magukat a legmagasabb társadalmi helyzetű csoportba sorolóokra (16 százalék) jellemző. Az átlagnál kevésbé aktivizálódnak a közepes társadalmi státuszúak (7 százalék) és a községben élők (6 százalék). Emellett az átlagosnál lényegesen magasabb a környezetvédelmi politikai aktivitás azok körében, akik személyesen érintettek (önmaguk, családjuk vagy ismerősük) környezet-szennyezésből fakadó egészségkárosodásban (24 százalék). Szintén magasabb a politikai részvétel azok körében, akik gyakran töltik szabadidejüket a természetben (16 százalék). (Online melléklet M4. táblázat)

3.2. Környezettudatos cselekvés a mindennapokban

A környezetvédelemmel kapcsolatos cselekvések másik szintje, hogy a háztartások a hétköznapi hulladékkezelési, fogyasztási, utazási döntésekben mennyire vannak tekintettel a környezeti szempontokra. Felmértük, hogy a válaszadók (1) milyen gyakran gyűjtik szelektíven a hulladékot; (2) korlátozzák az autóhasználatukat környezetvédelmi okokból; (3) döntenek bizonyos

termékek mellőzése mellett; és (4) milyen gyakran vásárolnak rovarirtók, vegyszerek felhasználása nélkül termesztett gyümölcsöt, zöldséget. Ezek közül a kérdések közül három, az ISSP 1993-as adatfelvételében is szerepelt, így itt időbeli összehasonlításban tudjuk vizsgálni a válaszokat.

3. ábra. Környezettudatos mindennapi cselekvés gyakoriságának alakulása a magyar lakosság körében 1993-ban és 2019-ben (százalék)

Forrás: saját számítás az ISSP 1993 és ISSP 2020 adatai alapján.

A környezettudatos mindennapi magatartás előfordulása jelentősen nőtt 1993 és 2019 között. Azok körében, akiknek településén elérhető volt a szelektív szemétszállítás,¹² megduplázódott azok aránya, akik mindig szétválogatják a hulladékot, és szinte alig akadnak olyanok, akik nem tesznek így (4 százalékos). Kevésbé elterjedt szokás, de növekedett azok aránya is, akik rovarirtó és vegyszerek használata nélkül termesztett gyümölcsöt, zöldséget vásárolnak. A környezet érdekében csökkentett autóhasználat is egyre népszerűbb a magyar lakosság körében:¹³ 10-ről 24 százalékra nőtt azok aránya, akik mindig vagy gyakran döntenek úgy, hogy kevesebbet használják autójukat és felére csökkent azok hányada, akik sosem cselekednek így.

Felmértük azt is, hogy a válaszadó az elmúlt hónap során környezetvédelmi megfontolásból csökkentette-e az eldobható áruk használatát (műanyag szaty-

¹² Az ISSP 1993-as adatfelvételében a válaszadók 21 százaléka mondta, hogy a szelektív szemétyűjtés nem valósítható meg a lakóhelyén, a jelenlegi adatfelvételben mindössze 3 százalék válaszolta ugyanezt.

¹³ Az ISSP 1993-as hullámában válaszadók 53 százaléka nem rendelkezett autóval, így nem tudta megválaszolni a kérdést, az idej adatfelvételben ez az arány már csak 32 százalék volt.

rok, bizonyos fajta csomagolások stb.), illetve csökkentette-e a háztartás energiafogyasztását (pl.: mérsékelte a fűtést, energiatakarékos izzókat vásárolt). A válaszadók 52 százaléka válaszolta, hogy környezetvédelmi megfontolásból csökkentette az eldobható áruk használatát, és 60 százalék volt azok aránya, akik hasonló okok miatt energiafelhasználásukat csökkentették.

A fenti kérdések alapján egy összetett mérőszámot képeztünk arra vonatkozóan, hogy mennyire viselkednek a mindennapi döntéseik során a válaszadók környezettudatos módon. Minden válaszadóra kiszámítottuk a hat kérdés esetében kapott érvényes válaszok átlagát,¹⁴ és ezek alapján képeztünk három egyforma nagyságú csoportot. Az így kialakított kategóriák az alacsony, közepes, illetve magas környezettudatossággal jellemezhető csoportját különböztetik el a mintának.

A környezetvédelemmel kapcsolatos politikai aktivitás mellett a hétköznapi környezettudatosság esetében is döntő szerepe van az iskolai végzettségnek. A legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők körében 20 százalék, a diplomások körében viszont 51 százalék a magas környezettudatossággal jellemezhető aránya. Míg a politikai aktivitás terén leginkább a diplomások vállalnak, addig a környezettudatosság mértéke az iskolai végzettség szintjének növekedésével folyamatosan nő. A szubjektív társadalmi státusz növekedésével szintén megfigyelhető a környezettudatosság emelkedése: a legalacsonyabb státuszúak körében 23 százalék, a legmagasabb státuszúak körében 47 százalék volt a leginkább környezettudatos csoportba tartozók aránya. Míg a politikai aktivitás Budapesten volt a legmagasabb, addig a hétköznapi környezettudatosság a megyeszékhelyeken élők körében fordult elő legnagyobb arányban. (*Online melléklet M5. táblázat*)

A mindennapi életben környezettudatosabbak azok a válaszadók, akiket jobban érintenek a környezeti problémák. Azok között, akik (vagy családtagjuk, ismerősük) környezeti ártalom miatt egészségkárosodást szenvedtek 38 százalék a magas környezettudatosságúak aránya, és hasonló arányt látunk ott is, ahol a válaszadó lakóhelyét sújtotta valamilyen környezeti probléma. Emellett magasabb környezettudatossággal jellemezhetőek azok, akik gyakrabban töltik a természetben szabadidejüket (43 százalék). A jobboldali és baloldali pártok szavazói nem különböznek a környezettudatosság mértékében, ugyanakkor úgy tűnik, hogy a politikailag inaktív népesség (azok a válaszadók, akik nem vettek részt a 2018-as országgyűlési választásokon) kevésbé környezettudatos.

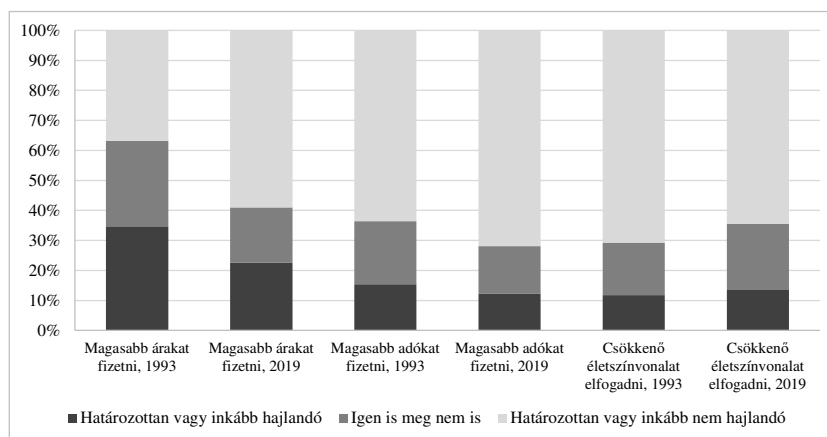
---

¹⁴ Az 1-től 4-ig terjedő skálán mért itemeket is 0/1-re kódoltuk, úgy hogy a „mindig” vagy „gyakran” válaszokat 1-nek, a „soha” vagy „néha” válaszokat 0-nak kódoltuk. Így végül hat, 0–1 skálán mért kérdés átlagát számítottuk ki minden válaszadóra.

3.3. Mennyire hajlandók a környezetvédelem érdekében anyagi áldozatokat hozni?

A fogyasztási szokások megváltoztatása, illetve a környezetvédelmi szempontok jobb érvényesítése anyagi áldozatokat is kíván. A kutatásban arra is kíváncsiak voltunk, hogy a válaszadók mennyire készek ezeknek az anyagi következményeknek a vállalására. Az ISSP adatfelvétele során 1993-ban és 2019-ben is megkérdeztük a válaszadókat, hogy mennyire hajlandók a környezet védelme érdekében magasabb árakat, magasabb adókat fizetni, illetve életszínvonal-csökkenést elfogadni. A környezettudatos cselekedetek nagyarányú növekedése ellenére a magasabb árak, illetve adók fizetése kevésbé elfogadott 2019-ben, mint 1993-ban. Azok aránya, akik nem hajlandók magasabb árakat fizetni a környezet védelme érdekében 37 százalékról 59 százalékra nőtt, míg a magasabb adókat 64 százalék helyett 2019-ben 72 százalék utasítja el. Ugyanakkor valamelyest csökkent azok aránya, akik nem fogadnának el életszínvonal-csökkenést a környezet védelme érdekében (71-ről 64 százalékra) (4. ábra).

4. ábra. „Mennyire hajlandó a környezet védelme érdekében...” – a kérdésre adott válaszok megoszlása 1993-ban és 2019-ben (százalék)

Forrás: saját számítás az ISSP 1993 és ISSP 2020 adatai alapján.

Hiába egyre gyakoribb tehát a szelektív hulladékgyűjtés és más környezettudatos cselekvések, bő 25 év elteltével a magyar lakosság kevésbé hajlandó anyagi áldozatokat hozni a környezetvédelem érdekében.

4. A magyar lakosság szegmentálása környezeti attitűdök alapján

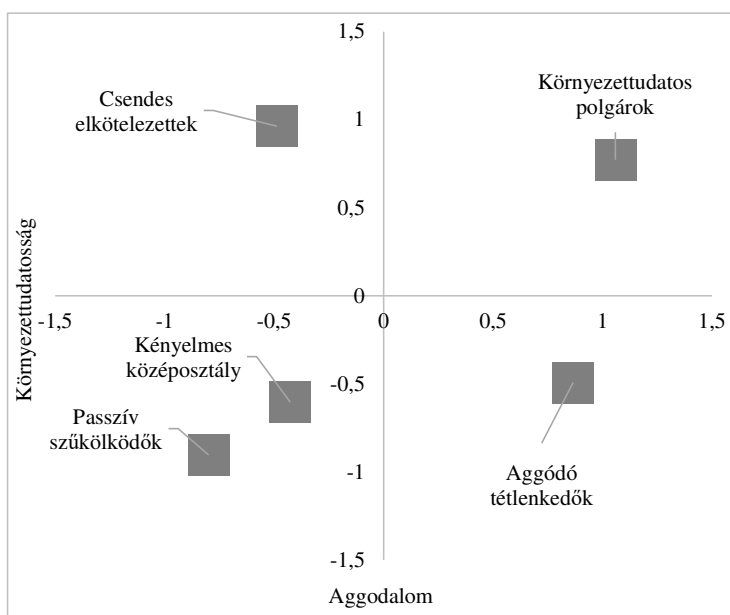
Korábbi kutatások és az előző fejezetekben ismertetett adatok is a környezeti attitűdök különböző aspektusainak inkonzisztenciájára hívják fel a figyelmet (Keller, 2011; Monostori–Hörich, 2008). Kíváncsiak voltunk arra, hogy ezek az inkonzisztenciák milyen mintázatokban jelennek meg a magyar társadalomban, ezért olyan csoportok kialakítása volt a célunk, amik alapján könnyebben felismerhetők és kategorizálhatók a különböző környezetvédelemhez és klímaváltozáshoz való viszonyulások. A szegmentáció módszerét alkalmazva a környezeti problémákkal kapcsolatos aggodalmak, környezettudatos viselkedés és az iskolai végzettség standardizált értékei alapján öt különböző, jól elkülöníthető szegmens rajzolódott ki. A környezeti problémák okozta aggodalom klaszterképző változót faktoranalízis alapján képeztük két attitűd kérdésből¹⁵ és a klímaváltozást legfontosabb környezeti problémának tekintő értékelésből. A környezettudatos viselkedést a 3.2. *alfejezetben* már ismertetett, hat különböző tevékenység alapján képzett változóval vontuk be a klaszterképzésbe. Emellett az iskolai végzettség azért került be a szegmentációba, mert egyfelől a témában végzett korábbi kutatások azt mutatják, hogy az iskolázottság erős kapcsolatban áll a különböző, környezetvédelemmel kapcsolatos attitűdökkel (Monostori–Hörich, 2008; Wells és szerzőtársai, 2011), másfelől bevonása elősegítette a klaszterek egyértelműbb elválását is.

Az öt felfedezett szegmens mindegyike jól elkülöníthető attitűdökkel és profillal jellemezhető, amelyekre sajátos elnevezésük is utal. Az attitűdcsoportok demográfiai megoszlásai az *Online melléklet M6. táblázatában* láthatóak. Az öt szegmens a „csendes elkötelezettek” (24 százalék), a „környezettudatos polgárok” (18 százalék), a „kényelmes középosztály” (18 százalék), az „aggódó tétlenkedők” (18 százalék) és a „passzív szűkölködők” (18 százalék). (5. ábra)

---

¹⁵ Ezek a következők voltak: „Általánosságban Ön mennyire aggódik a környezetet érintő problémák miatt?”; „Túl sokat foglalkozunk a természet jövőjével, s nem eleget olyan mai problémákkal, mint a munkanélküliség.”

5. ábra. A környezeti attitűd-csoportok elhelyezkedése a környezeti problémák miatti aggodalom és a környezettudatos cselekedetek mentén, 2019

Megjegyzés: A tengelyek a két standardizált klaszterképző változó értékeit mutatják
 Forrás: saját számítás az ISSP 2020 adatai alapján.

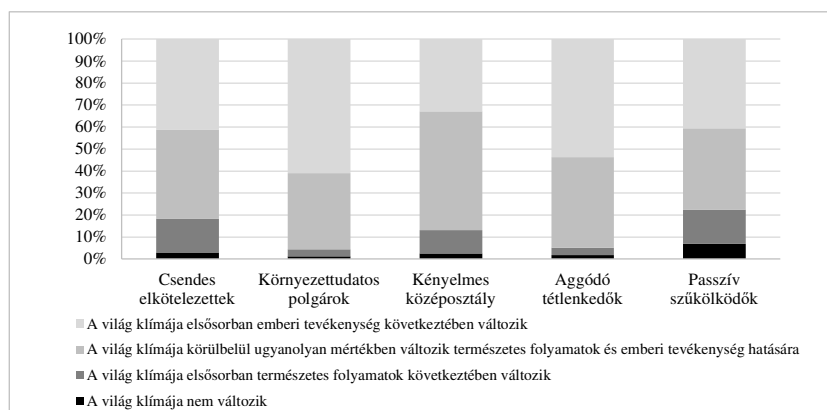
4.1. A környezeti attitűd-csoportok bemutatása

A *csendes elkötelezettek* nem jellemző a klímaváltozással kapcsolatos túlzott aggodalom. A környezeti problémákat árnyaltabban látják, és tudatos cselekedetükkel elkötelezték a környezetvédelem mellett, azonban az átlagnál magasabb arányban szkeptikusak azzal az állásponttal szemben, hogy a Föld klímája elsősorban emberi tevékenység következtében változik. Körükben felülreprezentáltak az idősek, és alapvetően alacsony iskolai végzettséggel rendelkeznek. Ők a leginkább vallásos csoport, szabadidejüket gyakran töltik a természetben. A csendes elkötelezettek számoltak be a legnagyobb arányban környezeti érintettségükről. Összességében érzelmileg kevésbé reagálnak a klímaváltozás és a környezeti problémák kérdéseire, inkább egy

megfontolt spórolás jellemzi őket, hiszen szubjektív anyagi jólétük elmarad az átlagtól.

A *környezettudatos polgárok* nagyon aggódnak a környezeti problémák miatt, melyek közül leginkább a klímaváltozás és a légszennyezés foglalkoztatja őket. Emellett ők a legkörnyezettudatosabb csoport, amit különböző politikai aktivitásokban is ők élnek meg leginkább. Az emberi tevékenység klímaváltozásra gyakorolt hatását ők kérdőjelezik meg legkevésbé, hiszen majdnem kétharmaduk úgy gondolja, hogy a világ klímája elsősorban emberi tevékenység következtében változik. A környezettudatosak leginkább Budapesten és városokban élnek, magas jövedelemmel rendelkeznek és a fiatalabb korosztályokhoz (18–44 évesek) tartoznak. Ők töltenek legtöbb szabadidőt a természetben és politikai elkötelezettségük is (biztos pártválasztás) nekik a legmagasabb.

6. ábra. A környezeti attitűd-csoportok klímaváltozással kapcsolatos véleménye, 2019 (százalék)

Forrás: saját számítás az ISSP 2020 adatai alapján.

A *kényelmes középosztály* tagjai mérsékelten aggódnak a környezeti problémák iránt, emiatt kevésbé tudatosak a fogyasztás terén. A szelektív személynél gyűjtésen kívül nem jellemző rájuk más környezettudatos (fogyasztási) cselekedet, valamint körükben a legkisebb azok aránya, akik elsősorban az emberi tevékenységnek tudják be a klímaváltozást. Az átlagosnál nagyobb arányban élnek városokban, átlag feletti iskolázottság és anyagi jólét jellemzi őket. Összességében, mivel a klímaváltozás és a környezeti problémák nem

foglalkoztatják őket különösebben, ezért nem tesznek erőn felül a környezetvédelemért.

Az *aggódó tétlenkedők* érzelmileg nagyon elkötelezettek a környezeti problémák iránt. Eléggé aggódnak a környezeti problémák miatt, azon belül is nagy arányuk a klímaváltozást tartja a legsúlyosabbnak. Magas aggodalmuk ellenére azonban nem élnek környezettudatosan, habár az emberi tevékenység klímaváltozásra gyakorolt hatását nem kérdőjelezzik meg. Alapvetően inkább középosztálybeli, középfokú végzettséggel rendelkeznek, főleg családostok, akik nem nagyon járnak a szabadba és nem érintettek személyesen környezeti problémák által. Emellett ők a legkevésbé vallásos csoport. Összességében az aggódó tétlenkedők véleményükkel igazodnak a klímaváltozással kapcsolatos aggodalmak és vélemények fősodrában, azonban hozzáállásukat nem erősítik meg környezettudatos tevékenységekkel.

A *passzív szűkölködők* jellemző legkevésbé a környezettudatos viselkedés. A környezeti problémák miatt is kevésbé aggódnak, mint az átlag; ráadásul ők kételkednek leginkább abban, hogy a klímaváltozás problémát jelenthet. Alacsony iskolai végzettség és viszonylag rossz anyagi helyzet jellemző rájuk, leginkább vidéki városokban és községekben élnek. A természetbe nem nagyon járnak, valamint politikai aktivitásuk és elkötelezettségük is nekik a legalacsonyabb. Mindemellett a környezeti problémákat személyesen ők érzékelik leginkább.

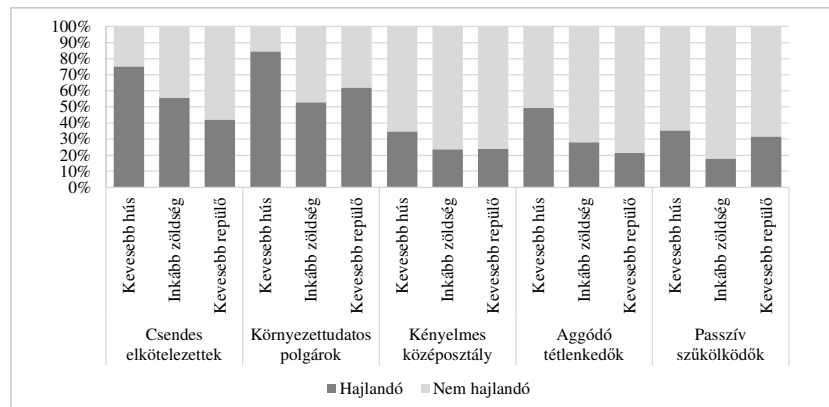
4.2. A környezeti attitűd-csoportok cselekvési hajlandósága

A környezetvédelem és a klímaváltozás megfékezése érdekében az állampolgároknak egyéni szinten is áldozatokat kell hozniuk. Az általunk kialakított öt attitűd-csoportban egyértelmű különbségek figyelhetők meg a konkrét fogyasztási szokások megváltoztatására és az anyagi áldozatra való hajlandóságban. (7. és 8. ábra)

A *környezettudatos polgárok* és a *csendes elkötelezettek* egyértelmű hajlandóságot mutatnak kevesebb hús fogyasztására (85–75 százalék) és akár a hús zöldségekkel való helyettesítésére is (53–56 százalék). Emellett körükben a legmagasabb azok aránya, akik nyitottak repülő helyett vonattal vagy autóval elérhető nyaralást választani környezetvédelmi megfontolásból (62–42 százalék). Különböző anyagi áldozat meghozatalára is ez a két csoport mutat legnagyobb hajlandóságot. A *környezettudatos polgárok* 31 százaléka, a *csendes elkötelezettek* 38 százaléka lenne hajlandó több árat fizetni annak érdekében, hogy ökológiai lábnyomát csökkentse. A két attitűd-csoport ötöde magasabb adók fizetésétől se zárkózik el.

7. ábra. A környezeti attitűd-csoportok fogyasztási szokásainak megváltoztatására való hajlandóság, 2019-ben (százalék)

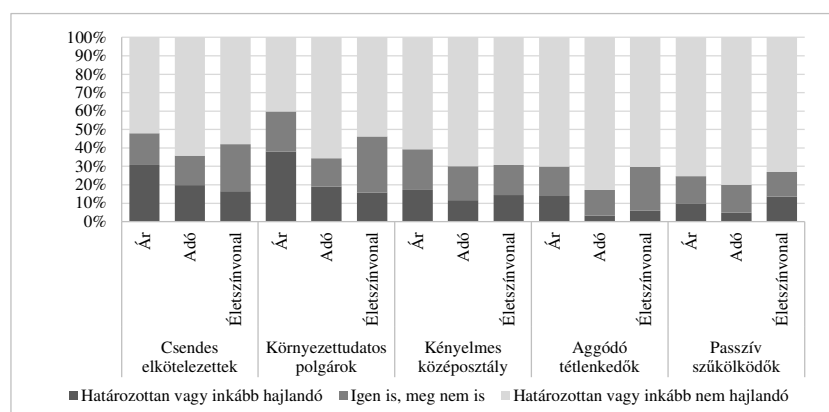
Megjegyzés: Az ábra az alábbi három kérdésre adott válaszok megoszlását mutatja: „Ön hajlandó lenne kevesebb, de igazolt eredetű hús fogyasztására környezetvédelmi megfontolásból?”; „Hajlandó lenne az Ön által fogyasztott hús többségének zöldséggel való helyettesítésére környezetvédelmi megfontolásból?”; „Hajlandó lenne-e környezetvédelmi megfontolásból repülő helyett vonattal vagy autóval elérhető nyaralást választani?”

Forrás: saját számítás az ISSP 2020 adatai alapján.

Az *aggódó tétlenkedők* már jóval kisebb nyitottságot mutatnak a fogyasztási szokásaik megváltoztatására. Leginkább ők is húsfogyasztásuk visszafogására hajlandók (49 százalék), anyagi áldozatok vállalását azonban a nagy többségük egyértelműen elutasítja: csupán 6 százalékuk fogadná el életszínvonalának csökkenését a környezetvédelem érdekében.

A *kényelmes középosztály* anyagi jólétéből adódóan az átlagnál hajlandóbb konkrét pénzügyi áldozatokra (többet fizetni egy termékért) is a környezetvédelem érdekében, azonban fogyasztási szokásainak és jólétének visszafogását már egyértelműen elutasítja. Körükben az egyik legmagasabb azok aránya, akik nem hajlandóak kevesebb hús fogyasztására (66 százalék) vagy kevesebb repülő utazásra (76%). A *passzív szűkölködők* mind az fogyasztási, mind az anyagi felelősségvállalástól elhatárolódnak. Ők utasítják el legnagyobb arányban a kevesebb hús (65 százalék) vagy hús helyett zöldségek (82 százalék) fogyasztását, emellett a környezetvédelem érdekében való magasabb árak megfizetésétől és életszínvonal csökkenéstől is az átlagnál jobban elhatárolódnak.

8. ábra. A környezeti attitűd-csoportok anyagi áldozatok meghozatalára való hajlandósága, 2019 (százalék)

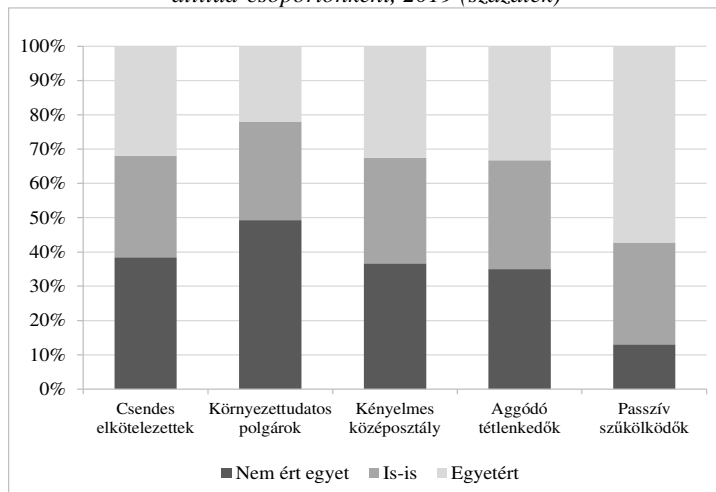
Forrás: saját számítás az ISSP 2020 adatai alapján.

A klímaváltozással kapcsolatban számtalan kampány és kezdeményezés hívja fel a figyelmet az egyéni felelősségvállalás fontosságára. A 9. és 10. ábrán látható, hogy a szegmentált attitűd-csoportok milyen mértékben értenek egyet különböző, az egyéni felelősségvállalásra reflektáló állítással.

Nem meglepő, hogy a *környezettudatos polgárok* (22 százalék) értenek legkevésbé egyet azzal az állítással, hogy „A hozzám hasonló embereknek túl nehéz tenni akármit is a környezetért”. A *csendes elkötelezettek* (32 százalék), a *kényelmes középosztály* (33 százalék) és az *aggódó tétlenkedők* (33 százalék) egy-egy harmada gondolja megpróbáltatónak a környezetért való cselekvést. Legkevésbé a *passzív szűkölködők* gondolják úgy, hogy egyénileg is bármire képesek a környezetvédelem érdekében.

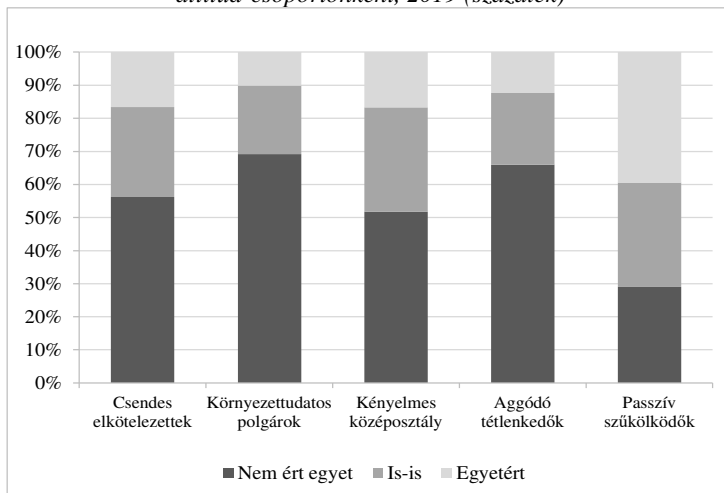
Azzal az állítással, hogy „Nincs értelme megtenni a környezetért, amit tudok, ha mások nem teszik ugyanezt” valamennyi csoport kevésbé értett egyet, mint az előző állítással. Tehát a konkrét egyéni cselekedetek hatásának fontosságát jobban elfogadják a válaszadók, azonban saját környezetvédelmi lehetőségeiket kevésbé tartják elérhetőnek. A két állítás közötti legnagyobb különbség az *aggódó tétlenkedők* körében figyelhető meg: ők az egyéni tevékenységek hasznosságát az átlagnál jobban értékelik, azonban a saját lehetőségeiket már nem érzékelik annyira egyszerűnek.

9. ábra. „A hozzám hasonló embereknek túl nehéz tenni akármit is a környezetért.” – az állítással egyetértők, illetve egyet nem értők megoszlása attitűd-csoportonként, 2019 (százalék)

Forrás: saját számítás az ISSP 2020 adatai alapján.

10. ábra. „Nincs értelme megtenni a környezetért, amit tudok, ha mások nem teszik ugyanezt.” – az állítással egyetértők, illetve egyet nem értők megoszlása attitűd-csoportonként, 2019 (százalék)

Forrás: saját számítás az ISSP 2020 adatai alapján.

5. Összefoglalás

Írásunkban bemutattuk a 2019-es *ISSP Környezet* moduljának alapján a magyar lakosság klímaváltozással kapcsolatos érzelmi, kognitív és cselekvési attitűdjeit. Emellett szegmentációs elemzésünkkel feltártuk ezen attitűdök társadalmi szerveződésének mintázatait.

Összességében annak ellenére, hogy a magyar társadalomra általában nem jellemzőek a környezeti problémákkal kapcsolatos értékek, mégis a lakosság több mint fele fejezte ki egyértelműen aggodalmát a környezeti problémákkal kapcsolatban. A vélemények időbeli (1993-as adatokkal való) összehasonlítása is változásokat mutat bizonyos vélekedések tekintetében. A magyarok közel harminc év elteltével egyre inkább hisznek az egyéni cselekvések fontosságában és az egyéni felelősségvállalásban a környezetvédelem kapcsán. Ennek megfelelően egyre elterjedtebbek a különböző környezettudatos cselekvési formák is (szelektív szemégyűjtés, autóhasználat csökkentése), melyek nemcsak az infrastrukturális fejlődésnek tudhatók be, hanem az egyének attitűdváltozásának is. Az egyre nagyobb médiafigyelmet kapó klímavédelmi mozgalmak megjelenése ellenére a felnőtt magyar lakosság környezetvédelmi politikai aktivitása nem változott harminc év távlatában, és 1993-hoz képest kevésbé hajlandóak anyagi áldozatokat hozni a környezetvédelem érdekében.

A klímaváltozás problémájának híre sokakhoz eljut, azonban láthatóan nem minden társadalmi csoport reagál ugyanolyan módon a környezeti problémák miatt érzett aggodalomra. Megfigyelhetőek bizonyos különbségek azok között, akik aggódnak és foglalkoztatja őket a kérdés, illetve azok között, akik valós környezettudatos tevékenységgel járulnak hozzá a környezet védelméhez. Míg a klímaváltozás miatt leginkább a középosztálybeli válaszadók aggódnak, addig a környezettudatos cselekedet inkább a legfelsőbb társadalmi rétegre jellemző. Ezek alapján elmondható, hogy a magyar középosztály nagy része affektív attitűdjeiben reagál a klímaváltozás veszélyeinek üzeneteire, azonban tetteiben még nem köteleződött el a környezetvédelem mellett. Ezek alapján mi is úgy véljük, hogy megkérdőjelezhető az a sokszor emlegetett gondolat, hogy a klímaváltozás a „középosztály problémája” (*Wells és szerzőtársai, 2011*).

Szegmentációs eljárással a lakosság környezeti attitűdjeinek érdekes mintázatát tártuk fel. A szegmentált csoportok mentén szintén felfedezhető az érzelmi és cselekvési attitűdök inkonzisztenciája (*Keller, 2011; Monostori-Hörich, 2008*). Az *aggódó tétlenkedők* a klímaváltozásról alkotott vélemények főáramával azonosulnak és aggodalmukat is kifejezik a problémákkal kapcsolatban, azonban tevékenységükkel és hajlandóságukkal nem enyhítik negatív érzéseiket. Fordított logikát követ a *csendes elkötelezettek* csoportja,

akik a klímaváltozás üzenete mellett más környezeti károkat is hasonlóan fontosnak látnak, és nem is aggódnak túlzottan a környezeti problémák miatt, azonban környezettudatos viselkedésükkel és cselekvési attitűdjeikkel mégis a környezetvédelem melletti elkötelezettségüket bizonyítják. Hasonlóképp elkötelezettek a *környezettudatos polgárok*, akik a legaktívabb képviselői a klímavédelemnek, és ezzel jó példát mutatnak az egész társadalomnak. Mivel a környezeti problémák nem foglalkoztatják őket különösebben, a *kényelmes középosztály* jólétét féltve nem hajlandó fogyasztási szokásairól lemondani, azonban más (anyagi) áldozatra részben hajlandók. Konzisztens hozzáállást mutatnak a társadalom 18 százalékát kitevő *passzív szűkölködők*, akik többek között relatív rossz anyagi helyzetük és alulinformáltságuk miatt kevésbé foglalkoznak a környezetvédelem kérdésével.

Míg bizonyos, elkülönült környezetvédelmi kérdések mentén fellelhetőek különbségek a politikai táborok között, addig összességében megállapítható, hogy a környezeti problémák és a klímaváltozás kérdésében a legfőbb törésvonalak nem a politikai hovatartozás alapján alakulnak ki, hanem sokkal inkább alapvető, környezettel kapcsolatos értékek mentén.

IRODALOM

- Chaisty, P.–Whitefield, S. (2015): Attitudes towards the Environment: Are Post-Communist Societies (Still) Different? *Environmental Politics*, Vol. 24. No. 4. 598–616. o.
- Dalton, R. (2015): Waxing or Waning? The Changing Patterns of Environmental Activism, *Environmental Politics*, Vol. 24. No. 4. 530–552. o.
- Dalton, R.–Rohrschneider, R. (2015): Environmental Concerns During a Time of Duress: An Introduction, *Environmental Politics*, Vol. 24. No. 4. 523–529. o.
- Fábián Zoltán–Kolosi Tamás–Róbert Péter (2000): Fogyasztás és életstílus. Megjelent: Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport 2000*, Tárki, Budapest. 225–259. o.
- Fielding K.S.–Hornsey M.J. (2016): A Social Identity Analysis of Climate Change and Environmental Attitudes and Behaviors: Insights and Opportunities, *Frontiers in Psychology*, Vol. 7. No., 121.
- Franzen, A.–Reto, M. (2010): Environmental Attitudes in Cross-National Perspective: A Multi-level Analysis of the ISSP 1993 and 2000. *European Sociological Review*, Vol. 26. No. 2. 219–234. o.
- Franzen, A.–Vogl, D. (2013): Two Decades of Measuring Environmental Attitudes: A Comparative Analysis of 33 Countries. *Global Environmental Change*, Vol. 23. No. 5. 1001–1008. o.
- Füstös László–Szalma Ivett (szerk., 2010): *A változó értékrendszer 2010/1. Értékválság*. MTA Szociológiai Kutatóintézete, Budapest.
- Keller Tamás (2011): *Társadalmi értékek és fenntartható fejlődés*, Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács, Budapest.
- Lewis, G. B.–Palm, R.–Feng, B. (2018): Cross-national Variation in Determinants of Climate Change Concern, *Environmental Politics*, Vol. 28. No. 5. 793–821. o.

- Maibach, E.W.–Leiserowitz, A.–Roser-Renouf, C.–Mertz, C.K. (2011): Identifying Like-Minded Audiences for Global Warming Public Engagement Campaigns: An Audience Segmentation Analysis and Tool Development, *PLoS ONE*, Vol. 6. No. 3.
- McCright, A. M.–Dunlap, R. E.–Marquart-Pyatt, S. T. (2015): Political Ideology and Views about Climate Change in the European Union. *Environmental Politics*, Vol. 25. No. 2. 338–358. o.
- Mikecz Dániel (2012): Új pártok, változó mozgalmak: A radikális jobboldali és az alternatív mozgalmak pártosodása. Megjelent: Boda Zsolt–Körösenyi András (szerk.): Van irány? Trendek a magyar politikában. MTA TK Politikatudományi Intézet – Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Monostori Katalin–Hórich Balázs (2008): Környezettudatosság: attitűd vagy cselekvés? *Szociológiai Szemle*, 18. évf. 2. sz. 57–86. o.
- Rohrschneider, R.–Miles, M.R. (2015): Representation through Parties? Environmental Attitudes and Party Stances in Europe in 2013. *Environmental Politics*, Vol. 24. No. 4. 617–640. o.
- Smith, T. W.–Kim, J.–Son, J. (2017): Public Attitudes toward Climate Change and Other Environmental Issues across Countries. *International Journal of Sociology*, Vol. 47. No. 1. 62–80. o.
- Wells, V. K.–Ponting, C. A.–Peattie, K. (2011): Behaviour and Climate Change: Consumer Perceptions of Responsibility. *Journal of Marketing Management*, Vol. 27. No. 7–8. 808–833.o.
- Yales, L. (2009): *Green Expectations: Consumers' Understanding of Green Claims in Advertising*. Consumer Focus, London